

ENTZ GÉZA ÉS A MAGYAR MŰGYŰJTÉS TÖRTÉNETE

Mostanában szinte divat gyűjtéstörténetet vagy – ritkábban – gyűjteménytörténetet kutatni. A tradicionális művészettörténet-írás nem is tekinti komoly feladatnak az ilyen kutatói tevékenységet, talán azért, mert nem szeretné a klasszikus művészettörténet pótlékát látni benne. Pedig ragyogó munkák születtek. Ha csak arra gondolunk, hogy a Fejérváry Gábor antik gyűjteménye körül folyó, Szilágyi János György kezdeményezte kutatás-sorozat mi mindent vetett fel már eddig is,¹ nehezen érthető az ózdkodás. Születtek nagy ívű múzeumtörténetek, például a Magyar Nemzeti Múzeum kétszáz éves jubileumára megjelent monumentális opusz.² A Szépművészeti Múzeum modern gyűjteményéről írott monográfia a legújabb a sorban.³ Ernst Lajos szétszóródott történeti gyűjteményét is mintaszerűen bemutatták.⁴ Régi keletű ez az érdeklődés, hadd utaljak a honi pályán Meller Simonnak az Esterházy-képtárról írott, 1915-ben megjelent, sokaktól forgatott könyvére.⁵ Az élő magángyűjteményeket bemutató tárlatok a nagyközönség érdeklődését is felkeltik.⁶ Kínosan hiányzik azonban egy olyan modern összefoglalás, amely az egész hazai gyűjtéstörténetet áttekintené, átfogná, a szétszórt kutatási eredményeket szisztematizálná. A divathullámok csapkodása között alig látszik az egyetlen összefoglaló mű, Entz Géza fiatalkori munkája, címe szerint *A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig.*⁷

A vékony kötet – az egyetemi tanulmányokat lezáró doktori disszertáció – Hekler Antal iskolájában született, a Szerző professzorának mondott köszönetet a címlap hátoldalán. Alaposságával, forrásfeltáró módszerével, adatgazdagságával jól illik a Hekler-tanszéken kialakított, a hiányokat módszeresen feltáró, eltüntető művészettörténeti koncepcióba. Hekler ezt a tennivalót is pontosan látta, és jó tanárként a megfelelő embert is megtalálta a feladat elvégzésére.

A munka elvi alapvetéssel kezdődik, de ez csupán a kötelező bevezetés, hivatkozva a klasszikusokra, első helyen Julius von Schlosserre és Adolf Furtwänglerre.⁸ A legfontosabb vonása a munkának, hogy szigorúan az írásos forrásokból indult ki. A Szerző

ezekből hihetetlenül sokat tekintett át, gyakorlatilag kicédulázta az összes addig megjelent kiadványt, illetve idevágó cikket. Rendszert alkotott az esetlegesen sorjázó adatokból. A fejlődési sor a gyűjtéstől a sokféle célú alig-gyűjteményen át a múzeum intézményének megjelenéséig tart. A források meghatározzák a történet menetét, és sokszor igen nehéz megmondani, hogy egy összeírás mennyiben része a gyűjtéstörténetnek.

A kötet érdemi része mindenestre Mátyás királlyal kezdődik, akinek tényleg voltak komoly gyűjteményei, amelyek jelentősége messze túlnyúlt Magyarországon.⁹ A Habsburgok színrelépése az ellenpont: „[a]z ő gyűjtői tevékenységük semmivel sem gazdagította a magyar kultúrát, legfeljebb ennek termékeit is magához vonta.”¹⁰ Más nemzeteknél az uralkodói gyűjteményekből alakult ki a nemzeti múzeum, Magyarországon ez a szerep a főúri kollektciókra maradt. Így formálódik az első fejezet, a XVI. század képe, benne a mohácsi csatavesztést, az önálló magyar állam bukását követő időszak nagy, a forrásokban feltűnő figuráival, a Thurzókkal (köztük Jánossal, a boroszlói püspökkel), Várday Pállal, Radéczi Istvánval és Bornemissza Pállal. A forrás utóbbiakhoz Takáts Sándor esszészerű cikke volt, a huszadik század elejéről.¹¹ Jellemző, hogy Entz Géza dolgozata után csak sok évtizeddel később sikerült – ugyancsak Takáts Sándor adatai alapján – közölni és feldolgozni Várday Pál hagyatéki leltárát, benne a középkori esztergomi egyház kincseivel és némi használati ezüsstel.¹² Entz meglátta Radéczi István szerepének fontosságát is.¹³ „Radecius” sem tartozott a magyar művészettörténet főszerplői közé, és az ő újra felfedezésére is várni kellett, míg az irodalomtörténet-írás fel nem tárta és ki nem mutatta jelentőségét.¹⁴ Entz Géza azonban mindenekelőtt Bornemissza (Abstemius) Pált, a nyitrai püspöki adminisztrátort tartotta igazi gyűjtőnek, akinek végrendeletében – hála a szöveg szokatlan bőbeszédűségének – valóban tetten érhető egy igazi gyűjtő szívóssága és talán szenvedélyessége is.¹⁵ A végrendelet és más leltárak segítségével azonosíthatóvá vált – ez sem

hanyagolható el – több ma is meglévő liturgikus tárgy.

A rövid vázlat alaposságát jól mutatja, hogy a XVI. századi fejezete arányaiban, főszereplőiben is olyan jól tükrözte a forrásokból elének táruuló képet, hogy évtizedeken át érvényben maradhatott.¹⁶ Csak a legutóbbi időszakban kezdett körvonalazódni, hogy nem elszigetelt jelenség egyikük esete sem, hanem számos főpapnak és főúrnak volt kisebb-nagyobb gyűjteménye.¹⁷ Most kezdtük el a hézagokat betölteni.

A következő fejezet *A Habsburgok és a magyar műgyűjtés* címet viseli, s azt a két világháború közötti tudományos konszenzusos tézist illusztrálja, hogy a magyar művelődés számára minden elveszett, ami a Habsburgok kezébe került. Már Radéczi ásványai is II. Rudolphhoz vándoroltak,¹⁸ Mátyás és Beatrix domborművű képmásai pedig Miksához,¹⁹ de a sort – amelyben előkelő helyen áll Nádasdy Ferenc konfiskált gyűjteménye – hosszan lehetett folytatni. A történet nemzeti, erdélyi szálának legfontosabb figurája Bethlen Gábor fejedelem, mert szerencsés módon igen sok leltárt ismerünk az ő palotáinak egykori berendezéseiről.²⁰ Olyan sokat, hogy azóta is előkerültek újabbak, és még napjainkban is bukkant fel ismeretlen szöveg, Kovács András, Bethlen műpártolásának monográfusa épp egy újabb, kapitális gyulafehérvári leleten dolgozik. A XVII. század forrásokban jóval gazdagabb, mint az előző, de a XVII. századról alkotott kép is az írásos forrásokon alapul. Kiemelném, hogy a most folyó Nádasdy-kutatás – amelyet Buzási Enikő koordinál – méltó helyére illeszti Nádasdy figuráját a magyar gyűjtéstörténetben is.²¹

A XVIII. század Entz Géza víziójában az a korszak, amelyben végre megszületnek az igazi gyűjtemények. Itt megváltozik az írott források kezelése. Már a XVII. század vége felé megjelentek a nyomtatottak mellett a kiadatlan összeírások is, jelesül a *Neoregestrata Acta* és az *Urbaria et conscriptiones* különböző fasciculussai, a következő században még több tűnik fel belőlük. Egyetlen példát emelek ki: a váci püspöki palota egymás után következő, fennmaradt összeírásai tették lehetővé, hogy a három püspökhöz kapcsolódóan, Althan Mihály Károly (†1756) és Forgách Pál (†1759) halála után, valamint a Splényi Ferenc megválasztása alkalmával (1787) felvett leltárakban a palota berendezé-

sének, gyűjteményeinek változásait át lehessen tekinteni.²² A legérdekesebb számunkra azonban ma már az, hogy – Papp Júlia felfedezése óta tudjuk – a Báthory-Madonna is ott függött 1777-ben a palotában,²³ csak épp a leltárakban nem lehetett ráismerni. Vajon miért? Talán mert a leltárak felvételekor nem a történeti érdeklődésre volt szükség. Róka János kanonok szempontjai Vác leírásakor mások voltak. De akkor elég nehéz súlyozni csupán az *Urbaria et conscriptiones* listái alapján megrajzolható képet.

Hangozzék bármennyire meglepően is, a fiatal Entz Géza ekkortájt a kora irodalmi történelemben mozgott igazán otthonosan, és érdeklődése csak ezt követően fordult egyre intenzívebben a középkor felé. Nem állt egyedül ebben az időszakban, kezdőként ezzel a „barokkos” érdeklődésével, hadd utaljak például Csapodi Csabára, aki eleinte XVIII. századi gazdaságtörténettel foglalkozott.²⁴ Entz Géza a magyar püspökök – Barkóczy Ferenc, Esterházy Károly, Migazzi Kristóf stb. – műpártolásáról is írt egy feltáró, részletes cikket a *Regnumban* (1942/43), és Klimó György pécsi püspökről is (1940/41).²⁵ Itt már felbukkant az archeológus érdeklődése: Klimó György intenzíven foglalkozott híres elődjé, Janus Pannonius munkáival, és ennek kerültek elő írásos nyomai. A milánói levéltárak egyikéből származó leveleket Balogh Jolán bocsátotta Entz Géza rendelkezésére. Nem rossz „váltó”, valljuk be irigykedve, így távolról visszatekintve.

A disszertációban a XVIII. század utolsó harmadára térve tárgyalta a kor három igazi nagy gyűjtőjét: Viczay Mihályt éremkollekciója,²⁶ Bruckenthal Sámuel és herceg Esterházy Miklóst főleg festményeik miatt.²⁷ Az Esterházy családdal zárta ezt a fejezetet, kiemelve a képtárat, amelynek megvásárlásával a magyar állam megvetette egy képzőművészeti múzeum alapját. Érdekes, hogy az Esterházy Pál (†1713) összegyűjtötte kincstár, amelynek ma egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, elég súlytalanul szerepel a történetben. Külön, hosszú fejezet jutott Kazinczynak,²⁸ jó érzékkel a pest-budai gyűjtőknek a XIX. század első felében, benne Marczibányi István szintén máig feldolgozatlan gyűjteményével (az ő kisbronzaival utóbb önálló cikkben foglalkozott),²⁹ vagy Jankovich Miklóssal. A XVIII. század végét, a XIX. század első harmadát felölelő korszak

legjelentősebb gyűjtője Jankovich volt Magyarországon, akinek gyűjteményei tették igazán nagygyá a Széchényi Ferenc alapította Nemzeti Könyvtárat, s igazán komoly múzeummmá a Magyar Nemzeti Múzeumot.

Entz Géza különálló, részletes tanulmányt szentelt Jankovich személyének.³⁰ Olyan összefoglalót írt, amelynek anyagát csak a Belitschka-Scholtz Hedvig által szerkesztett tanulmánykötet tette gazdagabbá a nyolcvanas években,³¹ s amelyet csak a 2002-ben, a Magyar Nemzeti Galériában rendezett kiállítás próbált bemutatni a maga teljességében.³² Entz Géza ismét az írásos forrásokat vette elő először: lelkiismeretesen végigolvasta a gyűjtemény 1836–1838-ban keletkezett átadási jegyzékeit, amelyeket maga Jankovich és Horvát István fogalmazott. Bőséges anyagból kellett válogatnia, de sikerült kiemelnie a főműveket. Mivel azonban csupán a „kései” Jankovich-csal találkozott – súlyosbítva a csakugyan romantikus nemzeti ábrándokat kergető Horvát Istvánnal³³ – óhatatlanul egy erősen magyar gyűjtő portréját rajzolta meg. Ez az elképzelés amúgy jól illett a harmincas évek magyar történetírásába, a képet azonban ma sem könnyű módosítani. Tanulságos az *Archaeologiai Értesítő*ben megjelent tanulmány illusztrációit áttekinteni. A szöveg ugyanis minden műfajra kitért, de a képek a leghagyományosabb módon csak a festményeket és a szobrokat mutatták be.³⁴ A Jankovich-gyűjteménynek az iparművészeti anyaga, valamint a könyvtára és levéltári archívuma volt hihetetlenül jelentős – s épp ez a része szóródott szét a legjobban, s a legkevésbé nyomon követhető módon. Még az Omagyar Mária-siralomért adott leuveni csereanyagba is került a múlt század nyolcvanas éveiben Jankovich könyvei közül. Az enciklopédikuság, amely ebben a szétszórt gyűjteményben még mindig jól felismerhető, ma is nehezen – sajnos ismét nehezebben – fogadható be. Meg kell jegyezni, hogy a Jankovich-leltáraknak, amelyeket Entz Géza kéziratban háromnegyed évszázaddal ezelőtt olvasott, csak a minap kezdődött el a kommentált kiadása, Kiss Érika jóvoltából.³⁵

A Jankovich-cikk 1937-ben jelent meg az *Archaeologiai Értesítő*ben, a Klimó Györgyről és a barokk egyháznagyokról írott dolgozatok 1940 és 1942 között. Miután a szerző érdeklődése egyre inkább a középkor felé fordult, s ráadásul Kolozsvárra került, és

majd’ egy évtizedig ott élt, a tisztán gyűjteménytörténeti kutatásai abbamaradtak. Bár továbbra is foglalkoztatták ezek a problémák, önálló publikáció ebből a körből ritkán került ki.³⁶ A gyulafehérvári székesegyház 1958-ban megjelent, nagy monográfiájának³⁷ a középkori és a barokk berendezésről szóló fejezete, a hozzá csatlakozó forrás-sorozat perfektsége nem a véletlen műve volt, nem az elkötelezett medievista kötelező gyakorlata, hanem egy profi munkája, aki az egész kora újkorban, így a XVIII. században is otthonosan mozgott. A topográfiai munka, vagyis a nagytopográfiai kötetek szerkesztése ismét erre a rejtőzködő tanultságra alapozott.

Nem gondolnám, hogy bánkódnunk vagy feszengeniünk kellene amiatt, hogy a fiatal Entz Géza oly gyorsan kutatási témát váltott, és végül a középkornak, kivált Erdély középkori művészetének szentelte egész későbbi munkásságát. Ennél jobban nem is választhatott volna. Kétségtelen viszont, hogy a műgyűjtés-történet lekertült a tudomány napirendjéről, és abban a korban, amikor a gyűjteményeket inkább szétszórták, gyűjtőiket kifosztották és elpusztították, a szép új világban pedig a gyűjtés gyanús tevékenységnek számított, nem is nagyon lehetett abban reménykedni, hogy újra divatba jön. A Hekler érzékelt hiányosság sokáig fennmaradt. 1981-ben a magyar magángyűjtők kincseit bemutató tárlat rendezői ismét Entz Gézát kérték fel, hogy a katalógusban tekintse át a magyar műgyűjtés történetét 1850-ig.³⁸ Új történeti koncepció csak a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* műgyűjtés-szócikkében, 2007-ben körvonalazódott.³⁹ Entz Géza nagy gonddal megírt disszertációját ma sem csupán a historiográfiai érdeklődés adja a kutatók kezébe.

JEGYZETEK

1. Összefoglalóan: *Antiquitas Hungarica. Tanulmányok a Fejérváry–Pulszky-gyűjtemény történetéről*. Szerk. Szentesi Edit, Szilágyi János György. Budapest 2005. (Collegium Budapest Workshop Series, No. 16.)
2. *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei*. Szerk. Pintér János. Budapest, 2002.
3. Tóth Ferenc: *Donátorok és képtárépítők. A Szépművészeti Múzeum modern külföldi gyűjteményének kialakulása*. Budapest, 2012.
4. *Egy gyűjtő és gyűjteménye. Ernst Lajos és az Ernst Múzeum*. Szerk. Róka Enikő. Budapest, 2002.

5. Meller Simon: *Az Esterházy képtár története*. Budapest, 1915.
6. Legutóbb pl.: *Vonzások és változások. 18–19. századi magyar festészet magángyűjteményekben*. Szerk. Fertőszögi Péter, Szinyei Merse Anna. Budapest, 2013.
7. Entz Géza: *A magyar műgyűjtés történetének vázlatja 1850-ig*. Budapest, 1937.
8. Uo., 5.
9. Uo., 10.
10. Uo., 12.
11. Takáts Sándor: Abstemius Bornemissza Pál. In: Takáts Sándor: *Hangok a múltból*. Budapest, [1930.] 7–35. – eredetileg: *Archaeologiai Értesítő*, 22. 1902. 122–127.
12. Mikó Árpád: Várday Pál esztergomi érsek hagyatéki leltára (1549) és az esztergomi egyház kincseinek sorsa Mohács után. *Ars Hungarica*, 21. 1993. 61–89.
13. A kiadott forrás: Radecius István egri püspök ingóságainak leltára. 1581. martius 30. Közli: Komáromy András. *Történelmi Tár*, 1892. 559–568.
14. *Hortus Musarum. Egy irodalmi társaság emlékei*. Összegyűjtötte és bemutatja Ritoókné Szalay Ágnes. Budapest, 1984.
15. Mikó Árpád: Bornemisza (Abstemius) Pál végrendelete 1577-ből. Adatok a nyitrai, az óbudai, a veszprémi és a gyulafehérvári egyház középkori kincseinek a sorsához. *Művészettörténeti Értesítő*, 45. 1996. 203–221.
16. Ezért kerülhetett sor reprint-kiadására 1996-ban. Entz Géza: *A magyar műgyűjtés történetének vázlatja 1850-ig*. Budapest, 1937. Reprint. Utószó: Bodó Sándor. Miskolc, 1996.
17. Mikó Árpád: A középkori váradi székesegyház gyöngyhímzéses paramentumai és ezüsttárgyai Bornemisza Gergely püspök hagyatékában. (Kassa, 1588). *Művészettörténeti Értesítő*, 60. 2011. 285–292.
18. Entz 1937. i. m., 18–19.
19. Mikó 2011. i. m. 292.
20. Baranyai Béláné: Bethlen Gábor gyulafehérvári palotájának összeírása 1629. augusztus 16-án. *Művészettörténeti tanulmányok. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve 1959/1960*. Budapest, 1961. 229–259. – vö.: Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720*. Budapest–Kolozsvár, 2003. 75–83.
21. Ld. a *Századok* Nádasdy-számát (144. 2010. a 769–994. lapokon Dominkovits Péter, Pálffy Géza, Varga Szabolcs, Bariska István, Buzási Enikő, Toma Katalin, Viskolcz Noémi, Kiss Erika, Király Péter tanulmányait.
22. Entz Géza: Magyar főpapok művészeti és műveltségi tevékenysége a XVIII. században. *Regnum*, 5. 1942. 253–273.
23. Papp Júlia: Báthori Miklós címerének, sírkövének és Báthori András Madonnájának említései a 18. század végén és a 19. század elején. *Művészettörténeti Értesítő*, 48. 1999. 157–160.
24. Bibliográfiája: *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére. Tanulmányok*. Szerk. Rozsondai Marianne. Budapest, 2002. 405–433.
25. Entz Géza: Klimó György, mint Janus Pannonius-kutató. *Regnum*, 4. 1941/1942. 303–313. Érdekes, hogy Entz cikke nem integrálódott kellőképp a Janus Pannonius-irodalomba. Vö.: Petrovich Ede: Janus Pannonius Pécssett. *Janus Pannonius. Tanulmányok*. Szerk. Kardos Tibor, V. Kovács Sándor. Budapest, 1975. 167.; Csapodi Csaba: *A Janus Pannonius-szöveghagyomány*. Budapest, 1981. (Csapodi sem Entzet, sem Klimót nem említi.) A megindult kritikái kiadás ismeri: *Ianii Pannonii opera quae manserunt omnia. Vol. I. Epigrammata. Fasciculus I. Textus*. Edidit, praefatus est et apparatus critico instruxit Iulius Mayer. Similia addidit Ladislaus Török. Budapest 2006. 30.
26. Entz 1937. i. m. 53–57.
27. Uo., 50–53, 57–58.
28. Uo., 59–71.
29. Entz, Géza: I bronzetti della Collezione Marczi-bányi. *Acta Historiae Artium*, 2. 1955. 215–234.
30. Entz Géza: Jankovich Miklós, a műgyűjtő. *Archaeologiai Értesítő*, 52. 1939. 167–186.
31. *Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846). Tanulmányok*. Szerk. Belitska-Scholz Hedvig. Budapest, 1985
32. *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*. Szerk. Mikó Árpád. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2002.
33. Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. Debrecen 2000. 175–176.; Romsics Ignác: *Clio bívóletében. Magyar történetírás a 18–19. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, 2011. 79–82.
34. A festményekhez alapvető Garas Klára: Jegyzetek Jankovich Miklós képgyűjteményének történetéhez. *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei* 2002. i. m. 16–18. A festmények és szobrok válogatott, ötven darabos sorozatát lásd az idézett katalógus 1–50-ig terjedő tételszámai alatt.
35. Kiss Erika: Jankovich Miklós gyűjteményeinek leltárkönyvei a Magyar Nemzeti Múzeumban. I. Kora újkori ezüstművek. *Folia Historica*, 27. 2011. 5–38.
36. Entz Géza: Magyar műgyűjteményt ábrázoló XVIII. századi festmény. *Művészettörténeti Értesítő*, 10. 1961. 193–195. – vö.: *Dejiny Slovenského výtvarného umenia. Barok*. Ed. Ivan Rusina. Bratislava, 1998. 461.
37. Entz Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*. Budapest, 1958.
38. Entz Géza: A magyarországi műgyűjtés kezdetei és története a 19. század közepéig. *Válogatás magyar magángyűjteményekből*. Az anyagot vál. és a kiállítást rend. Mravik László, Sinkó Katalin. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1981. 8–10.
39. Sinkó Katalin – Viskolcz Noémi: Műgyűjtemény. *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. Főszerk. Kőszeghy Péter. VII. Budapest, 2007. 480–490.